

قدرت نرم در حکمرانی شایسته مبتنی بر اندیشه امام خمینی (ره) با تاکید بر شفافیت

سعید ذکریا پور سورکوهی^۱

مرتضی علویان^۲

رحمت عباس تبار^۳

چکیده

یکی از جلوه های قدرت نرم، ارائه الگوی جذاب و شایسته اداره گری و حکمرانی است. حکمرانی خوب یکی از نتایج تلاش ها برای یافتن الگویی مطلوب برای حکمرانی است که توسط کارشناسان بانک جهانی مطرح گردید. تعاریف مختلفی برای شاخصه های حکمرانی خوب، از سوی مراکز و شخصیت های مختلف مطرح شده است اما عناصر کلیدی حکمرانی خوب شامل پنج مولفه پاسخگویی، شفافیت، مبارزه با فساد، حکومت مشارکتی و حاکمیت قانون است. شفافیت بعنوان یکی از مولفه های مهم حکمرانی خوب، به طور خلاصه، هر آن عملی است که توسط حکومت برای در جریان قرار دادن مردم از تصمیماتشان و ارائه اطلاعات لازم برای زندگی شان انجام می شود. این مفهوم، مورد توجه پژوهشگران مختلفی قرار گرفته است که بخشی از آن ها به تلاش برای تایید و بسط این مفهوم در اندیشه اسلام و متفکرین اسلامی می پردازند. این نوشتار در صدد پاسخ به این سوال است که شفافیت چه جایگاهی در قدرت نرم در حکمرانی شایسته در اندیشه امام خمینی (ره) دارد. برای این پژوهش، از روش شبکه مضامین، یکی از روش های تحلیل مضمون، بعنوان یکی از پرکاربردترین روش های تحلیل داده استفاده شده است. در این روش، مضامین پایه مرتبط با شفافیت در منبع مورد پژوهش، گردآوری شده و مضامین پایه مرتبط، ذیل مضامین سازمان دهنده دسته بندی می شوند و مضامین سازمان دهنده مرتبط، ذیل مضامین فراگیر انسجام می یابند. پس از مطالعه و بررسی، شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره) در دو مضمون فراگیر تحت عنوان "محتوای شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره)" و "ملزومات شفافیت ساز در اندیشه امام خمینی (ره)" فصل بندی شد و نتایج حاصله از پژوهش نشانگر آن است که در اندیشه امام خمینی (ره)، منطبق با اندیشه علوی، شفافیت در معنا امری عجین با حکمرانی ایشان و مورد پذیرش و مورد تاکید ایشان بوده است هر چند که نامی تحت عنوان "شفافیت"، در منظومه ادبیات و سخنان ایشان وجود ندارد.

واژه های کلیدی: قدرت نرم، حکمرانی خوب، حکمرانی شایسته، شفافیت، نهج البلاغه، امام خمینی (ره)

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی در اسلام دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول)
saeed.hoseiin.z@gmail.com

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۳. استادیار گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

مقدمه

در سالهای آخرین قرن بیستم، قدرت سیاسی در قالب هایی چون قدرت نرم و قدرت هوشمند مطرح شده است که با اشکال نظامی و اقتصادی آن، که به طور سنتی مورد توجه دانشوران و سیاستمداران بوده است، تفاوت عمده دارد. این قالب ها به خصوص در محافل دانشگاهی و سیاستگذاری آمریکا مورد توجه قرار گرفته اند. البته، از دوران قدیم آثار فراوانی در ارتباط با قدرت نرم وجود داشته اند، هر چند به این نام مفهوم سازی نشده و یا اینکه مورد تبیین تئوریک قرار نگرفته بودند. (امام زاده فرد، ۱۳۸۹: ۱۴۴) از جمله مفاهیم دیگری که در دهه های اخیر مورد توجه اندیشمندان و سازمان های جهانی قرار گرفته است، مسئله حکمرانی خوب است. برای این منظور، دانشمندان و سازمان های مختلفی، به بیان ویژگی ها و ملاک هایی برای یک حکمرانی خوب که تضمین کننده نتایج و دستاوردهای مثبتی برای اجتماع می باشد، پرداخته اند. یکی از شاخصه ها و ملاک هایی که بسیاری از اندیشمندان بعنوان یکی از ملاک های حکمرانی خوب بدان پرداخته اند، شفافیت است. شفافیت در حکمرانی خوب، از جایگاه ویژه ای در رسیدن به اهداف این نظریه و مدل حکمرانی برخوردار است. اسلام بعنوان دینی که مدعی طرح همه جانبه مسائل لازم برای پیشرفت و سعادت بشر است، در حوزه حکمرانی نیز، مدعی مدل حکمرانی مطلوبی است که به طور قراردادی این حکمرانی مطلوب اسلامی را حکمرانی شایسته مینامیم. قدرت نرم در حکمرانی شایسته، به مولفه ها، برنامه ها و مزیت های گفتمانی اسلام برای اداره جامعه اسلامی اطلاق می گردد.

چارچوب نظری

۱. حکمرانی خوب

قدرت نرم، توانایی دستیابی دولت ها، سازمان ها و افراد به اهدافی معین از طریق متقاعد کردن دیگران (و نه تشویق و یا تهدید آنان) به انجام کاری و یا باز داشتن آنان از کاری می باشد که بر خلاف میل اولیه آنان بوده است (Nye¹, 2004:x). متقاعد کردن دیگران بدون توسل به تشویق و یا تهدید مستلزم استفاده از جاذبه ها یا جذابیت ها می باشد، که بدون آنها قدرت نرم

تحقق یافتنی نیست. (امام زاده فرد، ۱۳۸۹: ۱۴۴) یکی از جلوه‌های قدرت نرم و متقاعدسازی بدون استفاده از زور، متقاعدسازی اندیشمندان و سیاستمداران در خصوص نحوه اداره‌گری شایسته حکومت و ارائه الگویی جذاب برای حکمرانی است که بتواند برای مردم و کشور، رفاه، پیشرفت، عدالت، مشارکت و رضایتمندی را به همراه آورد که می‌توانیم از آن تحت عنوان حکمرانی خوب یاد کنیم.

در مورد حکمرانی خوب، تعاریف مختلفی ارائه شده است. با دقت می‌توان دریافت که روح کلی حاکم بر همه آنها چندان تفاوتی نمی‌کند، گرچه به هر حال این تعاریف کم و بیش با یکدیگر اختلافاتی دارند. اساس یک تعریف حکمرانی خوب عبارت است از نظامی از ارزش‌ها، سیاست‌ها و نهادها که جامعه به وسیله آن، اقتصاد، سیاست و مسائل اجتماعی خود را از طریق سه بخش دولت، خصوصی، و مدنی مدیریت می‌کند. (قلی‌پور، ۱۳۸۴: ۱۱۲)

در تعریفی دیگر، حکمرانی خوب، اعمال قدرت اقتصادی، سیاسی و اداری بر اساس قانون، پاسخ‌گویی و اثربخشی است. (میدری، ۱۳۸۳: ۹۳-۱۱۸) تعریفی دیگر نیز حکمرانی خوب را اینگونه معرفی می‌کند: راهکارها و فرآیندها و نهادهایی که به واسطه آنها شهروندان، گروه‌ها و نهادهای مدنی منافع خود را دنبال، حقوق قانونی خود را استیفا، تعداتشان را برآورده و تفاوتشان را تعدیل می‌کنند. (شریف زاده، فتاح و قلی‌پور، ۱۳۸۴: ۹۳)

در متون مختلفی، شاخص‌های حکمرانی خوب، به صورت متفاوت ذکر شده‌اند. بانک جهانی شاخص‌های ذیل را برای سنجش حکمرانی خوب در دویست کشور استفاده کرده است: حق اظهار نظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و فقدان آشوب، اثربخشی دولت، کیفیت مقررات، حاکمیت قانون، کنترل فساد و پایداری (الوانی و علیزاده ثانی، ۱۳۸۶: ص ۵). یک مبنای اساسی برای ویژگی‌های حکمرانی خوب، شاخص‌های هشت‌گانه‌ای است که توسط برنامه توسعه سازمان ملل مطرح شده‌اند. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، مسئولیت‌پذیری، اجماع‌سازی، عدالت و انصاف، کارایی و اثربخشی، و در نهایت پاسخگویی (ناظمی اردکانی، ۱۳۸۶: ۱۰۹). تعاریف مختلف دیگری نیز برای شاخصه‌های حکمرانی خوب، از سوی مراکز و شخصیت‌های مختلف مطرح شده است اما اتفاق نظر وجود دارد که عناصر کلیدی حکمرانی خوب شامل پنج مولفه پاسخگویی، شفافیت، مبارزه با فساد، حکومت مشارکتی و چارچوب قضایی حقوقی توانمندساز (یا همان حاکمیت قانون) است. (محمودی کیا، ۱۳۹۸: ۶۳)

۲. حکمرانی شایسته

اسلام بعنوان یک دین الهی که قرار است برنامه ای برای شیوه زندگانی بشر ارائه کند، در مسئله مهمی مانند حکومت نیز قطعاً انسان ها را بدون راهنمایی و راهنما رها نگذاشته و وجود کتب متعدد در باب حکومت اسلامی از سوی متفکرین متعدد شیعه و سنی و همچنین ارائه مدل حکومتی چون حکومت پیامبر در مدینه و حکومت امیرالمومنین (ع) بر بلاد اسلامی و همچنین خلفای اهل سنت، نشانگر اهمیت حکومت در اسلام و بی تفاوت نبودن اسلام نسبت به مقوله حکومت است و از همه مهم تر داشتن برنامه عملی برای شیوه حکمرانی است. صرف نظر از اینکه، اندیشمندان مختلفی به بسط و ویژگی های حکومت در اسلام و شیوه اعمال حکومت و حاکمیت در اندیشه اسلامی پرداخته اند، یکی دیگر از راههای بسط حکمرانی اسلامی، تطبیق مفاهیم و ترمینولوژی های نوپدید در اندیشه اسلامی و تایید و یا عدم تایید آن از سوی اسلام است. از جمله این مفاهیم نوپدید که پژوهش های زیادی پیرامون مابه ازایابی و تطبیق آن مفهوم در اندیشه اسلامی صورت گرفته است حکمرانی خوب است. برخی از پژوهشگران، برای تمایز قرار دادن معیارهای حکمرانی خوب در اندیشه غربی و اندیشه اسلامی، از واژه حکمرانی شایسته برای حکمرانی مطلوب و خوب در اندیشه اسلامی استفاده کرده اند که در این پژوهش نیز، عبارت قراردادی ما برای حکمرانی مطلوب در اندیشه اسلامی، "حکمرانی شایسته" است. پژوهش های مختلفی هر یک به نحوی به بسط برخی از شاخصه های حکمرانی خوب در اندیشه اسلامی پرداخته اند. در این پژوهش، به شاخصه "شفافیت"، بعنوان یکی از شاخصه های حکمرانی خوب پرداخته می شود.

۳. شفافیت و جایگاه آن در حکمرانی شایسته

ریشه های حکمرانی مطلوب را اگر چند عنصر تعیین کننده بدانیم، بدون شک یکی از اساسی ترین آنها مقوله شفافیت خواهد بود؛ پدیده ای که در صورت تحقق آن، سلامت یک نظام سیاسی و ساختارهای آن تا حد زیادی تضمین شده و زمینه مبارزه با فساد و ریشه کنی آن در محیط جامعه را فراهم می آورد. شفافیت به نحوی حکمرانان را در اتاق شیشه ای قرار می دهد و مردم می توانند قضاوت درستی درباره عملکرد آنها داشته باشند و میزان کارآمدی آنها را مورد سنجش قرار دهند. (بهرامی، ۱۳۹۹: ۹۴-۹۵)

شفافیت، از جمله موضوعات اساسی در مباحث کلان حکومت های مردم سالار و اصلاح اداره عمومی است که در جهت تقویت رابطه حکومت با شهروندان، به مثابه یک حرکت اساسی در بهبود سیاستگذاری قلمداد می شود؛ چنان که امروزه به عنوان یکی از مولفه های اساسی حکمرانی خوب محسوب می گردد. مردم چنانچه در جریان تصمیم گیری ها قرار گیرند، متوجه درستی و نادرستی آنها خواهند شد و نتیجه این امر، امنیت خاطر است که ملت نسبت به حکومت پیدا می کنند و در جهت استمرار و تقویت آن گام بر خواهند داشت. (طاهری و ارسطو، ۱۳۹۵: ۴)

مطابق با نکاتی که ذکر گردید، در این پژوهش، شفافیت، بعنوان یکی از مفاهیم نوپدید در عرصه حکمرانی، و یکی از شاخصه های مهم در حکمرانی خوب، به صورت تطبیقی در اندیشه و حکمرانی امام خمینی (ره)، بعنوان یکی از مهم ترین شخصیت ها و متفکرین اسلامی و بنیانگذار انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران، بر مبنای اندیشه و حکمرانی امام علی (ع) بررسی شده و نسبت شفافیت با اندیشه اسلامی و اندیشه امام خمینی (ره) احصاء خواهد شد.

روش پژوهش

روش تحقیق، به طور عمده به دو روش کیفی و کمی تقسیم می گردد. در روش کمی ما با آمار و ارقام و یا نظرسنجی مواجهیم، اما در روش کیفی با متن و اندیشه. انواع مختلفی از روش ها برای تحلیل کیفی وجود دارد. یکی از روش های کارآمد تحلیل کیفی، تحلیل مضمون^۱ است (براون^۲، ۲۰۰۶)؛ تحلیل مضمون به سه روش قالب مضامین، ماتریس مضامین و شبکه مضامین صورت می گیرد. در این تحقیق از روش شبکه مضامین استفاده می شود.

الگوریتم این پژوهش که به مقوله شفافیت در اندیشه علوی می پردازد بدین صورت در قالب روش شبکه مضامین ارائه می شود.

1. Theory Analysis

2. Braun

جدول شماره ۱. الگوریتم پژوهش در قالب روش شبکه مضامین مطابق با شکل مضمون آتراید و

استیرلینگ (آترایدو استیرلینگ، ۲۰۰۱)

شفافیت در اندیشه علوی	اندیشه	
	مرحله	
استخراج مضامین پایه در نهج البلاغه	استخراج مضامین پایه	مرحله اول
دسته بندی و تخلص مضامین پایه مستخرج از نهج البلاغه	دسته بندی و تخلص مضامین پایه	مرحله دوم
کشف مضامین سازمان دهنده مضامین پایه مستخرج از نهج البلاغه	کشف مضامین سازمان دهنده	مرحله سوم
کشف مضامین فراگیر برای مضامین سازمان دهنده مستخرج از نهج البلاغه	کشف مضامین فراگیر	مرحله چهارم

در واقع، پس از دست یافتن به مضامین پایه ای، شناسایی مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر با توجه به مضامین پایه ای انجام می شود؛ در این مرحله از تحلیل مضمون سعی می شود با سازمان دهی مجدد مضامین اولیه یا همان مضامین پایه ای انتزاعی تری دست یابیم که ما را به مضمون های اصلی تری رهنمون سازد. (خان احمدی، ۱۳۹۷: ۱۹۱)

در این پژوهش، ابتدا نهج البلاغه بعنوان مبنای سند مطالعه ما برای حکمرانی امیرالمومنین (ع)، بعنوان نمونه عالی حکمرانی شایسته مورد مطالعه دقیق قرار می گیرد و متن های دارای ارتباط با شفافیت از آن استخراج می گردد. سپس برای متن ها عنوان بندی اولیه یا مضمون پایه در نظر گرفته می شود. پس از عنوان بندی متن ها، این مضامین به دسته بندی های هم خانواده و دارای ارتباط (سازمان دهنده مضامین پایه) ذیل مضامین فراگیر ما تقسیم می گردد. در نهایت نیز مضمون فراگیر ما بر اساس این دسته بندی ها و مضامین مستخرج از متن سازمان دهی می شوند. سپس مطابق با الگوی مستخرج از نهج البلاغه، ما به ازای همه تیرها و سرفصل های به دست آمده در اندیشه امام خمینی (ره) مورد واکاوی قرار گرفته و احصاء می شوند.

الگوی مطالعه جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته

این پژوهش اساساً به واکاوی اندیشه می پردازد. هر اندیشه ای برای هویدا شدن و اعلام شدن، به سخن و یا متن تبدیل می گردد. برای واکاوی اندیشه، آن متن یا گفتار، باید در متن پیاده و تجزیه و تحلیل گردد. همانطور که ذکر گردید، این پژوهش بر مبنای الگوی حکمرانی علوی،

بعنوان الگوی حکمرانی شایسته یا همان الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی می باشد و برای این منظور، اندیشه های امیرالمومنین (ع)، مورد مطالعه قرار گرفته است. سخنان حضرت امیر (ع)، در روایات مختلف و در کتب مختلفی گردآوری شده است که یکی از جامع ترین و موثق ترین آن ها نهج البلاغه است. در این تحقیق، کتاب نهج البلاغه، مبنای واکاوی ما قرار گرفت و بر اساس روش پژوهش، بر اساس جدول ذیل، الگوی مطالعه جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته تدوین گردید.

جدول شماره ۲- الگوی مطالعه جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته در اندیشه علوی

ردیف	مضمون فراگیر	ردیف	مضامین پایه یا عنوان بندی اولیه	متن و سند
۱	محتوای شفافیت	۱	آموزش بینش سیاسی	خطبه های ۲۲، ۱۳۱، ۵۱، ۳۳، ۶۱
		۲	روشنگری و بصیرت افزایی	خطبه های ۱۴۸، ۷۷، ۷۳، ۱۶۹
		۳	صراحت	خطبه های ۲۰، ۱۸، ۷۷، ۱۹، ۱۵۶، ۵۶، ۷۱
		۴	ارتباط بدون واسطه با مردم	خطبه ۱۲۵، ۸۹
		۵	گزارش دهی به مردم	خطبه ۶۸، ۵۴، ۴۳
		۶	آزادی بیان دادن به مردم	خطبه ۱۶۲ و نامه ۵۳
۲	ملزومات و ساختارهای ایجاد شده برای تحقق شفافیت	۱	پنهان گریزی	نامه ۶۹
		۲	راست گزینی	خطبه ۱۰۸
		۳	تبیین گری	خطبه ۳
		۴	بیان عذر تقصیر	نامه ۵۳
		۵	حضور در میدان	نامه ۵۳
		۶	شفافیت اطلاعات	نامه ۵۰
		۷	حاکمیت قانون	نامه ۵۰
		۸	نظارت جدی	نامه های ۴۰، ۴۳
		۹	پرهیز از نفاق	نامه ۲۶
		۱۰	پاسخگویی	نامه ۵۳
		۱۱	امانت داری	نامه ۵
		۱۲	مشاورت و مشارکت	نامه های ۵۳، ۵۰
		۱۳	آزادی بیان	خطبه ۱۶۲

جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته با تاکید بر اندیشه امام خمینی (ره)

در تبیین جایگاه شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره)، میتوانیم فارغ از توجه به مدل ارائه شده در تبیین جایگاه شفافیت در اندیشه علوی، به ارائه مدلی جدید و ویژه بر اساس مواضع و عمل ایشان در طول حیات به ویژه در دوران بیش از ده ساله زمامداری جمهوری اسلامی، پردازیم اما به دلیل پیوستگی پژوهش و همچنین نگاه تطبیقی به اندیشه و عمل امام خمینی (ره) با اندیشه و حکمرانی امیرالمومنین (ع) بعنوان نمونه حکمرانی شایسته و یا حکمرانی مطلوب اسلامی، در همان سرفصل های الگوی مطالعاتی، آن را تدوین کنیم.

۱. محتوای شفافیت

برای اینکه بتوانیم محتوای شفافیت را با توجه به اینکه مفهومی جدید در قرن معاصر در حکمرانی است، در اندیشه و حکمرانی امام خمینی (ره)، مطابق با الگوی حکمرانی شایسته در اندیشه امام علی (ع) احصاء کنیم، در شش مولفه آموزش بینش سیاسی، روشنگری و بصیرت افزایی، صراحت، ارتباط بدون واسطه با مردم، گزارش دهی به مردم و آزادی بیان دادن به مردم، به استخراج بیانات و سیره حکمرانی ایشان مرتبط با آن پرداختیم که در ذیل بدان اشاره می گردد.

- آموزش بینش سیاسی

یکی از مباحث مهم در شفافیت، آموزش است. آموزش زیربنای فهم شفافیت، خواست و مطالبه گری شفافیت و همچنین تاثیرگذاری و فایده بخشی آن است. امام خمینی (ره)، همواره به آموزش بینش سیاسی صحیح به مردم حساس بودند و اهتمام داشتند. برای نمونه ایشان خطاب به مردم می فرمایند:

"از آغاز انقلاب تاکنون، یکی از اهداف شوم و پلیدی که همواره مورد توجه استکبار جهانی و نوکران خارجی و داخلی آنان بوده است دور کردن مردم از صحنه های انقلاب و گسستن پیوندهای پولادین آنان با آرمانهای اجتماعی - سیاسی اسلام بوده است؛ که در راه تحقق آن به انواع حیلها و ترفندهای گوناگون متوسل شده اند؛" (صحیفه امام، ج ۲: ۹)

از موارد دیگر آموزش های امام (ره) به مردم، آموزش مبانی سیاسی خصوصاً مبانی سیاست در اسلام به مردم بود که برای نمونه یکی از سخنان امام (ره) خطاب به مردم در ذیل آورده می شود.

"اسلام همه چیز است ... یکی از بدترین چیزی که اجانب در بین مردم و در بین خود ما القا کردند، این است که اسلام برای این است که ما همان عبادت بکنیم. چنانکه مذهب مسیح را هم مسخ کردند؛ مذهب مسیح مسخ شد. مسیح هرگز نمی‌شود که دعوتش این باشد که فقط عبادت بکنید، ظلمه را بگذارید به کار خودشان! این نمی‌شود؛ نبی نمی‌تواند اینطور باشد. مسخ شده است اینها. اینها اسلام را در نظر ما، در نظر جاهلین مسخ کردند؛ اسلام را به صورت دیگر نشان دادند. و این از کیدهایی بود که با نقشه‌ها پیاده شده است؛ و ما خودمان هم باور کردیم «آخوند را به سیاست چه؟! این حرف حرف استعمار است: آخوند را به سیاست چه؟!» (صحیفه امام، ج ۶: ۲۸۶)

ایشان در راستای تقویت بیش‌سیاسی مردم، در تبیین و معرفی جریانات سیاسی و فکری در کشور به مردم کوشا بودند. برای نمونه در جایی می‌فرمایند:

"من بعض از آن جریانات را عرض می‌کنم و به ملت تنبه می‌دهم که بیدار باشند و يك وقت - خدای نخواستہ - يك وقتی بیدار نشوند که کار از دست گذشته باشد. من جمله از جریانات، این است که به من کراراً اطلاع دادند که بعض جوانها و بعض بیخبرها یا اشخاصی که با طرح وارد شده‌اند و آنها را اغفال کرده‌اند: به بعض مراجع بزرگ اسلام اهانت می‌کنند. در شهرهای مختلف، این مطلب دیده می‌شود. و شما بدانید که این مطلب اهانت کردن به مراجع جز اینکه يك اختلافی در بین ملت ایجاد کند و جز اینکه يك مطلب برخلاف رضای خدایی واقع بشود، نتیجه ندارد." (صحیفه امام، ج ۱۵: ۳۶۴-۳۶۵)

- روشنگری و بصیرت افزایی

از دیگر مباحث ذیل شفافیت در اندیشه و حکمرانی امام خمینی، روشنگری است. روشنگری یکی از جلوه‌های بروز شفافیت در سیره امام است. یکی از جلوه‌های روشنگری‌های امام، روشنگری نسبت به مخالفین جمهوری اسلامی بود. ایشان در بیاناتی اینچنین در خصوص مخالفان روشنگری می‌کنند:

"اینهایی که با جمهوری اسلامی مخالفت دارند و با قلمشان و با زبانشان آن مسائل را طرح می‌کنند بشناسید، که يك وقت اینها اغفال نکنند شما را. اینهایی که داد این را می‌زنند که ما طرفدار مردم هستیم و طرفدار خلق هستیم اینها همینها هستند که حاصل رنج يك جمعیتی را در

يك سال با يك كبريت آتش می‌زنند، و نمی‌گذارند کارخانه‌ها راه بیفتند. هر وقت هم راجع به يك کار اصلاحی پیش می‌آید، اینها مخالفت می‌کنند." (صحیفه امام، ج ۱۰: ۲۳۸)

امام نسبت به روشنگری پیرامون فتنه‌های فتنه‌گران نیز اهتمام داشتند و در صورت بروز فتنه به میدان روشنگری مردم و کارگزاران وارد می‌شدند. برای نمونه به سخنانی از امام در خصوص فتنه‌گری "فدائیان خلق" در کردستان اشاره می‌گردد:

"شما خیال نکنید که يك فدایی خلق شوروی ما داریم اینجا. این «فدایی خلقهای امریکایی» اند! اینها از آن طرف‌اند، نه این طرف. هر دو طرفش را ما مخالف با آن هستیم. از اول هم «حزب توده» يك حزب توده انگلیسی بود! من رأسش را می‌شناختم، همسفر مکه من بود. مسلمان هم بود! حزب توده‌ای که درست کرده بودند، حزب توده انگلیسی بود. منتها به اسم کمونیست شوروی به خورد ما می‌دادند!" (صحیفه امام، ج ۱۰: ۳۳۷)

- صراحت

از دیگر مواردی که در تبیین شفافیت مورد توجه قرار می‌گیرد، صراحت است. این صراحت چه در برابر افراد و گروه‌ها باشد و چه در برابر مردم. امام خمینی، یکی از صریح‌ترین رهبران قرن حاضر بودند و در برابر هیچ قدرتی، واهمه‌ای از صراحت نداشتند.

برای نمونه، ایشان در پیامی که برای سالگرد کشتار خونین مکه و قبول قطعنامه صادر کردند، اینچنین در قبال این حادثه و همچنین آل سعود موضع گرفتند:

"علی‌رغم گذشت يك سال از کشتار فجیع و بی‌رحمانه حجاج بی‌دفاع و زائران مؤمن و موحد به وسیله نوکران امریکا و سفاکان آل سعود، هنوز شهر خدا و خلق خدا در بهت و حیرتند. آل سعود با کشتن میهمانان خدا و به خاک و خون کشیدن بهترین بندگان حق نه تنها حرم را، که جهان اسلام را آلوده به خون شهیدان نمود و مسلمانان و آزادگان را عزادار ساخت. (صحیفه امام، ج ۲۱: ۷۴)

از جلوه‌های بارز صراحت امام، صراحت در برابر خواص و نخبگان بود. یکی از جلوه‌های معروف این صراحت در عزل آقای منتظری، قائم مقام رهبری بروز کرد. به بخشی از نامه امام در عزل آقای منتظری، اشاره می‌گردد:

"والله قسم، من از ابتدا با انتخاب شما مخالف بودم، ولی در آن وقت شما را ساده لوح

می دانستم که مدیر و مدبر نبودید ولی شخصی بودید تحصیل کرده که مفید برای حوزه های علمیه بودید و اگر اینگونه کارهاتان را ادامه دهید مسلماً تکلیف دیگری دارم و می دانید که از تکلیف خود سرپیچی نمی کنم." (صحیفه امام، ج ۲۱: ۳۳۱)

امام در برابر کارگزاران حکومت نیز، کاملاً صریح بودند و سعی می کردند هشدارهای لازم را به کارگزاران بدهند. در ذیل به یکی از این هشدارهای صریح اشاره می گردد:

"آقایان وزرا، من به شما و به نمایندگان محترم نصیحت می کنم که سیاستهای یکدیگر را تضعیف و یا تخریب نکنید؛ که اگر وحدت روش و حرکت در نظام نوپای اسلامی صدمه ببیند، نتایجی که دنیای استکبار از این برخوردها می گیرد بسیار شکننده است." (صحیفه امام، ج ۲۱: ۶۵)

- ارتباط بدون واسطه با مردم

امام خمینی، یک شخصیت مردمی داشت و دیدارهای مختلف او با اقشار مختلف مردم چه پیش از انقلاب و چه پس از انقلاب و در زمان رهبری جمهوری اسلامی استمرار داشت. امام بین خود و مردم حائلی قائل نمی شد و سعی می کرد همیشه در کنار مردم باشد، سخنانشان را بشنود و از نزدیک به سخن گفتن برای آنان بپردازد. انبوه دیدارهایی که از دیدارهای امام با مردم ثبت شده است، نشانگر این روحیه است. ایشان همواره به شبهاتی که گروه های مختلف در جامعه می پراکندند حساس بوده و به پاسخگویی بدان برای مردم می پرداختند. برای نمونه در منشور روحانیت، امام در این پیام به برخی شبهه افکنی ها و تردیدهایی که برخی از گروه های دینی علیه انقلاب راه انداخته بودند پاسخ می دهد که در ذیل به یکی از این فرازا اشاره می گردد:

"دیروز «حجتیه ای» ها مبارزه را حرام کرده بودند و در بحبوحه مبارزات تمام تلاش خود را نمودند تا اعتصاب چراغانی نیمه شعبان را به نفع شاه بشکنند، امروز انقلابیتر از انقلابیون شده اند! «ولایتی» های دیروز که در سکوت و تحجر خود آبروی اسلام و مسلمین را ریخته اند، و در عمل پشت پیامبر و اهل بیت عصمت و طهارت را شکسته اند و عنوان ولایت برایشان جز تکسب و تعیش نبوده است، امروز خود را بانی و وارث ولایت نموده و حسرت ولایت دوران شاه را می خورند." (صحیفه امام، ج ۲۱: ۲۸۰-۲۸۱)

- گزارش دهی به مردم

از جمله اقدامات امام خمینی (ره)، گزارش دهی مستمر به مردم بود. در گوشه گوشه بیانات و پیام های ایشان، فرازهایی از گزارش دهی و شرح مآووقع توسط ایشان وجود دارد. برای نمونه به یکی از این گزارشات امام در خصوص علاقه جناحهایی در داخل برای ارتباط با آمریکا و کارشکنی های آنان در دیدار با مردم کنگاور اشاره می گردد:

"از آن روز اولی که ما آمدیم به اینجا و قبلش، اخلال می کردند. قدم به قدم اخلال می کردند. خواستید رأی بدهید، رأی نمی گذاشتند بدهید. يك دسته ای نمی گذاشتند. آنجا جلو رفتید و شکست دادید آنها را. بعدش قدم دوم. بعدش راجع به قانون اساسی، چه حرفهای مزخرف زدند. و گفتند و اخلال به اینکه نبادا يك همچو چیزی بشود. بعد مردم رأی دادند. و در این رأی صد در نود از آن رأی سابق بیشتر بود. مردم صدی نود رأی دادند. حالا به دست و پا افتادند که اربابها دارند شکست می خورند، چه بکنیم. باز هیاهو می کنند. می خواهند رأی چند نفر آدم را بر رأی تمام ملت به اسم مصلحت ملت." (صحیفه امام، ج ۱۱: ۲۶۰-۲۶۱)

- آزادی بیان دادن به مردم

امام خمینی در حکمرانی، مبنا را بر آزادی بیان دادن به مردم قرار داده بودند و آن را حقی برای آنان می دانستند. در این خصوص ایشان، پیش از پیروزی انقلاب، در مصاحبه با روزنامه «لوتاکوتینوا» درباره ویژگی های حکومت اسلامی بیان داشتند:

"هر فردی از افراد ملت حق دارد که مستقیماً در برابر سایرین، زمامدار مسلمین را استیضاح کند و به او انتقاد کند و او باید جواب قانع کننده بدهد و در غیر این صورت، اگر برخلاف وظایف اسلامی خود عمل کرده باشد- خود به خود- از مقام زمامداری معزول است و ضوابط دیگری وجود دارد که این مشکل را حل می کند." (صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۸)

۲. ملزومات شفافیت ساز در اندیشه و حکمرانی امام خمینی (ره)

در این بخش به ملزومات شفافیت ساز در اندیشه و حکمرانی امام خمینی (ره) در سیزده عنوان

پنهان‌گریزی، راست‌گزینی، تبیین‌گری، بیان‌عذر تقصیر، حضور در میدان، شفافیت اطلاعات، حاکمیت قانون، نظارت جدی، پرهیز از نفاق، پاسخگویی، امانت‌داری، مشاورت و مشارکت و آزادی بیان می‌پردازیم. برخی از این مولفه‌ها، اگر چه مستقیم ارتباط با شفافیت ندارند، اما به تحقق و نهادینه‌سازی شفافیت کمک می‌کنند.

- پنهان‌گریزی

امام خمینی به تاسی از امیرالمومنین (ع)، بر آماده بودن مسئولین برای پنهان‌گریزی و افشای عمل تأکید می‌کردند و آن‌ها را برای تنظیم عمل برای آن روز آماده می‌کردند. در یکی از این فرازها خطاب به نمایندگان مجلس بیان کردند:

"بترسید از آن روزی که مردم بفهمند در باطن ذات شما چیست، و یک انفجار حاصل بشود. از آن روز بترسید که ممکن است یکی از «ایام الله» - خدای نخواستہ - باز پیدا بشود. و آن روز دیگر قضیه این نیست که برگردیم به ۲۲ بهمن. قضیه [این] است که فاتحه همه ما را می‌خوانند!" (صحیفه امام، ج ۱۴: ۸۰)

- راست‌گزینی

امام خمینی همواره بر صداقت و پرهیز از دروغ تأکید داشتند. برای نمونه ایشان در دیدار با کمیته تبلیغات برگزارکنندگان هفته جنگ، بر صداقت در تبلیغات تأکید کردند و بیان کردند:

"امیدوارم موفق و مؤید باشید و تبلیغاتتان همیشه بر اساس صدق و صداقت باشد. کارهایتان را بر اساس صدق و صداقت و صفا انجام دهید و همیشه مصالح ایران را در نظر بگیرید." (صحیفه امام، ج ۱۹: ۵۶)

- تبیین‌گری

امام خمینی همواره به تبیین و توضیح تصمیمات مهم خود می‌پرداختند و این موضوع در جای جای تاریخ سیاسی انقلاب مشاهده می‌گردد. برای نمونه امام یک روز پس از عزل بنی صدر از ریاست جمهوری در دیدار با اقشار مختلفی از مردم، به تبیین آن پرداختند و بیان کردند:

"کراراً من گفتم که بیا برو (منظور بنی صدر) از این گروهکهای فاسد، از این

منافقین، تبری کن؛ حیثیت خودت را از دست نده. بیا برو در ملاء عام و اینها را از خود بران. اینها تو را به تباهی می کشند. این گرگهایی که اطراف تو جمع شده اند الا بعض معدود آنها، همه آنها گرگهایی هستند که می خواهند ترا به تباهی بکشند، اینها را از خود بران. و برای اینکه نتوانست بفهمد اسلام یعنی چه و کشور اسلامی یعنی چه و ملت اسلام یعنی چه و ارتش اسلام یعنی چه و سایر قوای مسلح اسلام یعنی چه، این خودش را به تباهی کشاند." (صحیفه امام، ج ۱۴: ۴۸۷-۴۸۸)

- بیان عذر تقصیر

امام خمینی، نه تنها مسئولین را به لزوم عذر داشتن نزد مردم توصیه می کردند، بلکه خود نیز در صورت اشتباهات دستگاه ها از مردم عذرخواهی می کردند و به مسئولین می آموختند یا باید در پیشگاه مردم عذر موجه داشته باشید و یا عذرخواهی کنید و اصلاح کنید. در ذیل به نمونه ای از عذرخواهی امام پیرامون اصلاح نشدن بروکراسی و کاغذبازی در وزارتخانه ها از مردم اشاره می گردد:

"من از پیشگاه ملت ایران معذرت می خواهم. من از شما برادران، برادران ارتشی، برادران پاسدار، برادران ژاندارمری و سایر قوای انتظامی که در راه اسلام جوانهای خودشان را دادند، معذرت می خواهم. ما نتوانستیم برای شما کاری انجام بدهیم. ما ضعیف هستیم. ما باز گرفتار کاغذبازی هستیم." (صحیفه امام، ج ۱۲: ۴۷۸-۴۷۹)

- حضور در میدان

امام یک شخصیت مردمی بود و در فواصل مختلف با مردم دیدار می کرد. در بسیاری از این دیدارها و یا خارج از دیدار، گروهی از مردم نسبت به مسائل مختلف با ایشان صحبت می کردند و امام را از مشکلات منطقه خود آگاه می ساختند. امام همواره میان مردم حضور داشت و با مردم سخن می گفت. به نمونه های این دیدارها و بیانات در مثالهایی در بالا اشاره گردید.

- شفافیت اطلاعات

امام خمینی قائل به در میان گذاشتن امور با مردم بودند. این معنا را به طرق مختلف به مسئولین مطرح می کردند. در یکی از این بیانات خطاب به اعضای هیات دولت بیان کردند:

"این مسائلی را که به من گفتید در یک همچو اتاق محدودی، بهتر این است که هر یک از آقایان که متکفل یک امری هستند، وقتی کاری انجام می دهند بروند در رادیو بگویند و از مردم بخواهند که هرکس اشکالی دارد که مثلاً ما بر خلاف می گوئیم، بیایند اطلاع بدهند. در روزنامه ها اطلاع بدهند، خودشان بیایند در محضر عمومی اطلاع بدهند." (صحیفه امام، ج ۱۳: ۴۹۳-۴۹۴)

- حاکمیت قانون

امام خمینی، همیشه به قانون گرایی تأکید داشتند و خود را به آن مقید می دانستند. این سخنان امام، که پیش از انقلاب ایراد شده و قانون گرایی را حتی در قبال قوانین رژیم شاهنشاهی مطالبه می کنند، گواه این مطلب است:

"اگر به قوانین اسلام، شما اعتقاد دارید، این قوانین اسلام؛ و اگر به قوانین اساسی، به قانون اساسی شما اتکا دارید، قانون اساسی مردم را آزادی داده است در مسکن، در کارهای خودش، در مالش، در جانش، آزادی داده است؛ از این زورگوییها قانون منع کرده است. ما می گوئیم شما آقا بیایید به قانون عمل کنید. می گذاریم قانون را زمین." (صحیفه امام، ج ۱: ۲۸۷)

- نظارت جدی

امام خمینی بر اعمال کارگزاران نظارت داشتند و از آنها گزارش گیری مخفی داشتند. برای نمونه ایشان در نامه به شورای عالی قضایی و دادستان کل کشور، به گزارشهایی استناد می کنند که به ایشان رسیده و از اعمال خودسرانه افراد مسئول و غیر مسئول خبر می دهند و به ضرورت بر خورد با آنان تأکید می کند:

"اخیراً گزارشهایی می رسد که افراد غیر مسئول، و احتمالاً از گروههای منحرف، و گاهی مقامات مسئول بر خلاف مقررات اسلامی و قانونی متعرض اموال و

املاک محترم مردم می‌شوند و به‌طور سرخود به تقسیم املاک و مصادره اموال اشخاص می‌پردازند؛ وگاهی به منازل اشخاص بدون مجوز شرعی و قانونی وارد و آنان را جلب می‌نمایند؛" (صحیفه امام، ج ۱۵: ۴۰۸)

- پرهیز از نفاق

امام خمینی سیاست صحیح و اسلامی را سیاستی به دور از دروغ، خدعه و تزویر می‌داند و سیاست را رسالت انبیا می‌داند و سیاستمدار اسلامی را از سیاست همراه با فریب و نفاق پرهیز می‌دهند. در یکی از بیانات امام، ایشان این معنا را با ذکر خاطره ای اینچنین شرح می‌دهند:

"وقتی که ما در حبس بودیم و بنا بود که حالا دیگر از حبس بیرون بیاییم و برویم قیصریه و در حصر باشیم، آن رئیس امنیت آن وقت در آنجا حاضر بود و ما بنا بود از آن مجلس برویم، ما را بردند پیش او. او ضمن صحبت‌هایش گفت که: آقا! سیاست عبارت از دروغگویی است، عبارت از خدعه است، عبارت از فریب است، عبارت از پدرسوختگی است، این را بگذارید برای ما. من به او گفتم: این سیاست مال شماست! البته بعدش آمد دروغی گفت که [فلانی] بنا گذاشتند که در سیاست دخالت نکنند و ما هم جوابش را دادیم. مسئله این است، البته سیاست به آن معنایی که اینها می‌گویند که دروغگویی، با دروغگویی، چپاول مردم و با حيله و تزویر و سایر چیزها، تسلط بر اموال و نفوس مردم، این سیاست هیچ ربطی به سیاست اسلامی ندارد، این سیاست شیطانی است. و اما سیاست به معنای اینکه جامعه را راه برد و هدایت کند به آنجایی که صلاح جامعه و صلاح افراد هست، این در روایات ما برای تبی اکرم با لفظ «سیاست» ثابت شده است. و در دعای، در زیارت جامعه ظاهراً هست که «ساسة العباد» هم هست. در آن روایت هم هست که پیغمبر اکرم مبعوث شد که سیاست امت را متکفل باشد." (صحیفه امام، ج ۱۳: ۴۳۱-۴۳۳)

- پاسخگویی

در منظومه فکری امام، مسئولین در حکومت اسلامی باید پاسخگوی مردم باشند و مشروعیت

آنان در گرو این پاسخگویی است. اما در مصاحبه با روزنامه «لوتاکوتینوا» بر این معنا اینچنین تأکید می‌کنند:

"هر فردی از افراد ملت حق دارد که مستقیماً در برابر سایرین، زمامدار مسلمین را استیضاح کند و به او انتقاد کند و او باید جواب قانع‌کننده بدهد و در غیر این صورت، اگر برخلاف وظایف اسلامی خود عمل کرده باشد- خود به خود- از مقام زمامداری معزول است و ضوابط دیگری وجود دارد که این مشکل را حل می‌کند." (صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۷)

- امانت داری

امام خمینی، همواره نسبت به امانت بودن حکومت و لزوم امانتداری تأکید داشتند. برای نمونه ایشان در دیدار ارتشی‌ها و شوراهای اسلامی در همین خصوص، اینچنین به امانت داری سفارش می‌کنند:

"امروز اسلام به دست ما سپرده شده است و از ما امانتداریش را می‌خواهند. اگر ما امروز به این گروههایی که مخالف با اسلام هستند و با اسم اسلام پیش شما نفوذ دارند می‌کنند، اگر امروز ما گول بخوریم از اینها یا- خدای نخواسته- دنبال اینها برویم، این امانتی که دست ما بوده است به آن خیانت کرده‌ایم. به این امانت ما نباید خیانت بکنیم. ما باید امانتدار باشیم و اسلام را حفظ بکنیم." (صحیفه امام، ج ۱۲: ۴۷۲)

- مشاورت و مشارکت

امام خمینی، بر ضرورت مشورت خواهی به همه اقشار تأکید داشتند. در یکی از این نمونه‌ها، ایشان در توصیه به مجلس شورای اسلامی، بر ضرورت مشورت برای رای دادن تأکید می‌کنند و بیان می‌کنند:

"من امیدوارم که ان شاء الله جدیدت زیاد در این مسئله بکنید. و ان شاء الله رأیهایی که شما می‌دهید، مشورتها زیاد باشد. بلکه گاهی وقتها با بعض افراد شورای نگهبان مشورت کنید و بعد از اینکه مشورت شد و این امور آن طور شد،

دیگر نه شورای نگهبان رد می‌کند و نه مردم ناراضی می‌شوند." (صحیفه امام،

ج ۱۷: ۲۵۳-۲۵۴)

همچنین ایشان در ضرورت مشارکت مردم در همه امور در دیدار جمعی از کارگزاران و مسئولین عالی کشور و اقشار مردم می‌فرمایند:

"مردم را در همه امور شرکت بدهیم. دولت به تنهایی نمی‌تواند که این بار بزرگی

که الآن به دوش این ملت هست بردارد." (صحیفه امام، ج ۲۰: ۵۵)

- آزادی بیان

از دیگر مسائلی که در راستای تحقق شفافیت در سیره امام خمینی وجود داشت، اعتقاد ایشان به آزادی بیان بود. مجدداً عقیده ایشان در این خصوص که در مصاحبه با روزنامه "لوتاکونتنوا" بیان کردند، ذکر می‌گردد:

"هر فردی از افراد ملت حق دارد که مستقیماً در برابر سایرین، زمامدار مسلمین را استیضاح کند و به او انتقاد کند و او باید جواب قانع کننده بدهد و در غیر این صورت، اگر برخلاف وظایف اسلامی خود عمل کرده باشد- خود به خود- از مقام زمامداری معزول است و ضوابط دیگری وجود دارد که این مشکل را حل می‌کند." (صحیفه امام، ج ۵: ۴۰۸)

نتیجه گیری

پس از مطالعه اندیشه ها و اقدامات امام خمینی (ره)، چه پیش از دوران حکمرانی و چه در دوران ده ساله حکمرانی در جمهوری اسلامی ایران، تمامی شاخصه های از پیش تعیین شده در الگوی مطالعاتی حکمرانی شایسته، در اندیشه ها و اقدامات ایشان یافت گردید و مشخص شد، ایشان در بحث شفافیت در حکمرانی نیز به تاسی از امیرالمومنین (ع)، انطباق حداکثری با مبانی حکمرانی مطلوب اسلامی را ایجاد کردند. همانطور که در فرض پژوهش پیش بینی می‌شد، پذیرش و تایید شفافیت در اندیشه امام خمینی (ره)، مویذات فراوانی داشت که مولفه هایی از قبیل، آموزش بینش سیاسی، روشنگری و بصیرت افزایی، صراحت، ارتباط بدون واسطه با مردم، گزارش دهی به مردم، آزادی بیان دادن به مردم، پنهان گریزی، راست گزینی،

تبیین‌گری، بیان عذر تقصیر، حضور در میدان، شفافیت اطلاعات، حاکمیت قانون، نظارت جدی، پرهیز از نفاق، پاسخگویی، امانت‌داری، مشاورت و مشارکت و آزادی بیان، ذیل دو مضمون کلی تری تحت عنوان "محتوای شفافیت" و "ملزومات شفافیت‌ساز" سازمان‌دهی و انسجام یافت. از منابع فراوانی که در آثار و بیانات و سبک حکمرانی ایشان در صحیفه امام در خصوص مولفه‌های ذکرشده در موضوع شفافیت به دست آمد میتوان این نکته را برداشت کرد که شفافیت در سیره امام خمینی (ره)، نه یک امر نمایشی و تاکتیکی، بلکه مسئله‌ای عمیق، راهبردی و عجین‌شده با روحیات و عادات ایشان و تفکرات ایشان و همچنین سیره سیاسی ایشان است.

نظر به تغییر مدل حکمرانی در عصر امام خمینی (ره) و به وجود آمدن ابزارهای نوین حکمرانی و ابزارهای نوین ارتباطی و همچنین گسترش فرهنگ و مفاهیم مشارکت مردمی و حقوق عامه، این شاخصه‌های استخراج‌شده در خصوص شفافیت در اندیشه ایشان، قابلیت بسط و گستره بیشتری داشت که نظر به وجه تطبیقی پژوهش به همان شاخصه‌های الگویی مطالعاتی اکتفا گردید. بنابراین پژوهشگران میتوانند با مطالعه اندیشه و حکمرانی امام خمینی (ره) فارغ از توجه به وجه تطبیقی آن در حکمرانی علوی، ظرفیت‌های اندیشه امام (ره) را در حوزه شفافیت استخراج کنند و به تبیین تغییر ریل حکمرانی در ایران پس از دوران طولانی نظام شاهنشاهی و ایجاد جمهوری اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) پرداخت.

منابع

۱. نهج البلاغه.
۲. ابطحی، سید مصطفی و آرایش، حسن و سالاری سردری، فرضعلی (۱۳۹۷). «بررسی و تبیین حکمرانی شایسته در رویکرد حکمرانی نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه راهبرد سیاسی، شماره ۵.
۳. امام خمینی (۱۳۸۹). نگرشی موضوعی بر وصیت نامه سیاسی الهی امام خمینی، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، چاپ دوازدهم.
۴. امام خمینی (۱۳۹۷). ولایت فقیه حکومت اسلامی، موسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی، تهران، چاپ سی و دوم.
۵. امام خمینی، روح الله (۱۳۸۷). صحیفه امام؛ مجموعه بیانات و اطلاعیه های امام خمینی، جلد ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۶. امام زاده فرد، پرویز (۱۳۸۹). «بررسی جایگاه قدرت نرم در سیاست: از دوران باستان تا زمان معاصر»، مطالعات سیاسی، شماره ۷.
۷. آل کججاف، حسین و فرج دنیوی، حسن (۱۳۹۷). «حکمرانی مطلوب از منظر قرآن و نهج البلاغه با تاکید بر پاسخگویی»، فصلنامه مطالعات قرآنی، شماره ۱۰.
۸. بهرامی، محمدباقر و اکبرزاده، فریدون و شهابی، روح الله و جلال پور، شیوا (۱۳۹۹). «نقش راهبردی شفافیت آرای نمایندگان در کارآمدی مجلس شورای اسلامی از نگاه حکمرانی مطلوب»، نشریه راهبرد، شماره ۹۵.
۹. بیگی نیا، عبدالرضا و صفری، سعید و مرشدی زاد، علی و پولاددرگ، عبدالحمید (۱۳۹۱). «شناسایی و اولویت بندی شاخص های حکمرانی خوب»، چشم انداز مدیریت دولتی، شماره ۱۲.
۱۰. پولاددرگ، عبدالمجید (۱۳۸۸). شناسایی اولویت بندی شاخص های حکمرانی خوب با استفاده از تکنیک تحلیلی سلسله مراتبی (AHP)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد.
۱۱. جوادی ارجمند، محمدجعفر و مکرمی پور، محمدباقر و نقدی نژاد، اطهره (۱۳۹۸). «حکمرانی و توسعه اقتصادی در ایران»، پژوهش های راهبردی انقلاب اسلامی، شماره ۶.

۱۲. حبیب نژاد، سید احمد و عامری، زهرا (۱۳۹۵). «شاخص های شفافیت در حکومت اسلامی (با تأکید بر حکومت علوی)»، فصلنامه حقوق اسلامی، شماره ۴۹.
۱۳. خان احمدی، اسماعیل (۱۳۹۷). «تحلیل مضمون چشم انداز انقلاب اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)»، مجله سیاست دفاعی، شماره ۱۰۵.
۱۴. خسروی، جواد (۱۳۹۶). بینش و نگرش مطلوب در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه ای، پایان نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
۱۵. درخشه، جلال و موسوی نیا، سید مهدی (۱۳۹۷). «مؤلفه های حکمرانی شایسته در سیره حکومتی پیامبر اسلام (ص)»، فصلنامه پژوهش های علم و دین، شماره ۱۷.
۱۶. دقیقی اصلی، علیرضا و گرابی نژاد، غلامرضا و آقابگلینان، سلین (۱۳۹۲). «اثر حکمرانی خوب بر سطح فساد اقتصادی در کشورهای با سطح توسعه یافتگی متوسط»، مجله فرآیند مدیریت توسعه، دوره ۲۶، شماره ۴ (پیاپی ۸۶).
۱۷. ذکریا پور، سعید و علویان، مرتضی (۱۴۰۰). «واکاوی جایگاه شفافیت در حکمرانی شایسته، مبتنی بر اندیشه آیت الله خامنه ای (مدظله العالی)»، فصلنامه جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، شماره ۷.
۱۸. رحیم پور ازغدی، حسن (۱۳۸۵). «منشور حکومت دینی در نهج البلاغه»، فصلنامه اندیشه، شماره ۵ و ۶.
۱۹. سردارنیا، خلیل اله و شاکری، حمید (۱۳۹۳). «تبیین حکمرانی خوب در نهج البلاغه با رویکرد روشی زمینه گرا»، فصلنامه مطالعات حقوقی، دوره ششم، شماره ۴.
۲۰. شاه آبادی، ابوالفضل و جامه بزرگی، آمنه (۱۳۹۲). «نظریه حکمرانی خوب از دیدگاه نهج البلاغه»، فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه، شماره ۲.
۲۱. صحرایی، علیرضا و محمودی نیا، امین (۱۳۹۷). الگوی حکمرانی خوب؛ چارچوبی برای تحلیل اقتصاد سیاسی دولت هاشمی رفسنجانی، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، شماره ۲۸.
۲۲. طاهری، محسن و ارسطا، محمد جواد (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب، نشریه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۹.
۲۳. عجمی، علی (۱۳۹۰). بررسی اثر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی (مطالعه بین کشوری)،

- دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده اقتصاد، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۲۴. علیزاده ثانی، محسن و الوانی، سیدمهدی (۱۳۸۶). «تحلیلی بر کیفیت حکمرانی خوب در ایران»، فصلنامه مطالعات مدیریت، بهبود و تحول، شماره ۵۳.
۲۵. عیوضی، محمدرحیم و مرزبان، نازنین (۱۳۹۵). «بررسی مولفه های حکمرانی خوب از منظر امام خمینی (ره)»، فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، شماره ۱۹.
۲۶. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸).
۲۷. گریفیتس، مارتین (۱۳۸۸). «حسن اداره گری» در: مارتین گریفیتس، دانشنامه روابط بین الملل و سیاست جهان، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
۲۸. مبارک، اصغر و آذر پیوند، زیبا (۱۳۸۸). «نگاهی به شاخص های حکمرانی خوب از منظر اسلام و تاثیر آن بر رشد اقتصادی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۳۶.
۲۹. مجیدی، حسن و ولدبیگی، عبدالشریف و ازغندی، علیرضا (۱۳۹۹). «مولفه های دولت شفاف از منظر امام خمینی و آیت الله خامنه ای»، نشریه پژوهش های انقلاب اسلامی، شماره ۳۴.
۳۰. محمودی کیا، محمد (۱۳۹۸). «حکمرانی شایسته در اندیشه و عمل سیاسی امام خمینی»، فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۱۹.
۳۱. مرشدزاده، علی (۱۳۹۶). «حکمرانی خوب و حکمرانی مطلوب در تمدن نوین اسلامی»، فصلنامه آینده پژوهی ایران، شماره ۳.
۳۲. مستقیمی، مهدیه سادات (۱۳۹۵). «تحلیل معنای حکمرانی شایسته با تاکید بر آموزه های قرآنی»، فصلنامه فقه حکومتی، شماره ۱.
۳۳. مفتاح، محمدهادی و قاسمی، غلامعلی و کردنژاد، نسرین (۱۳۹۴). امکان سنجی اجرای نظریه حکمرانی خوب در جوامع اسلامی با تاکید بر جمهوری اسلامی، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، شماره ۴.
۳۴. نادری، محمدمهدی (۱۳۹۰). «حکمرانی خوب، معرفی و نقد اجمالی»، فصلنامه اسلام و پژوهش های مدیریتی، شماره ۱.
۳۵. ناظمی اردکانی، محمد (۱۳۸۸). «حکمرانی خوب با رویکرد اسلامی»، مجله علوم انسانی، شماره ۷۶.

۳۶. الوانی، سید مهدی و علی زاده ثانی، محسن (۱۳۸۶). «تحلیلی بر کیفیت حکمرانی خوب در ایران»، فصلنامه مطالعات مدیریت، شماره ۵۸.
۳۷. هداوند، مهدی (۱۳۸۴)، «حکمرانی خوب، توسعه و حقوق بشر»، فصلنامه حقوق اساسی، شماره ۴.
38. Nye, Josep S. (2004). "Soft power and American Foreign Policy", *Political Science Quarterly*, Vol. 119, No. 2.